

σθησαν, ἀπεβίωσαν 50,000 ἄνθρωποι καὶ 30,000 ἄλλοι ἐκ νόσων (πανώλους, χολέρας, εὐφλογίας, κτλ.) ἐνσκηψασθαι εὐθὺς κατόπιν. Ἡ πλυμμύρα τότε ἐπῆλθε τὴν ἡμέραν καὶ ἐδυνήθησαν πολλοὶ νὰ σωθῶσιν, ἐνῶ πέρυσιν οἱ δυστυχεῖς ἐκοιμῶντο.

Τὴν 5 Νοεμβρίου 1865 ἔν. ἐνέσκηψε θύελλα εἰς τὰ μέρη ὅπου ἐκβάλλει ὁ Μέγας καὶ κατέστρεψε 35,000 ἀνθρώπους.

Τῷ 1867 κατεστράφησαν 30,000 καλύβαι εἰς τὰ περίξ τῆς Καλκούττας· εὐτυχῶς ὅμως μόλις χίλιοι ἄνθρωποι ἀπώλοντο.

Αἰώνιον ἀντικείμενον ἐκπλήξεως διὰ τὸν φιλόσοφον εἶναι ἡ ἀφροντησία, μεθ' ἧς οἱ νέοι λαοὶ θὰ καταλάβωσι τὴν θέσιν τῶν ὑπὸ τῶν ὑδάτων καταστραφέντων, καὶ δι' ἐπιμόνου ἐργασίας θὰ γονιμοποιήσωσι τὴν εὐρυδωλακα ταύτην γῆν, τὴν τόσον ἐπικίνδυνον, μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν καὶ οὗτοι, ὅπως οἱ πατέρες των, καταστραφῶσιν ὑπὸ τῶν ὑδάτων.

A.Γ.Γ.

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ. (α)

Μακιαβέλλης ὁ ἐπιφανὴς φλωρεντῖνος ἱστορικὸς ἐγίνωσκε τὴν ἐλληνικὴν; Τοιαύτη

α) Ἡ προκειμένη διατριβὴ ἐστὶν ἔργον τοῦ πολυμαθοῦς Γαλάτου κ. *Queux de Saint Hilaire*, τοῦ ἀείποτε προθυμουμένου, ἵνα πλουτίσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας νεοελληνικῆς φιλολογίας διὰ διατριβῶν ἐπισπουσῶν τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην παντὸς Ἑλλήνου. Αἱ περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου (μετάφρασιν τούτου ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τοῖς 45 — 47 φύλλ. τῆς ἐφημερίδος «Νέας Σμύρνης»), περὶ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, περὶ τῶν εἰς τὴν ἐλληνικὴν μεταφράσεων καὶ πλεῖστα ἄλλαι αὐτοῦ διατριβαὶ εἰσὶν ἀρκετὰ μαρτύρια τῶν ὅσων λέγομεν, ἀνθ' ὧν ὡς ἀντάλλαγμα, ὡς εἵπομεν, ἔστω ἡ εὐγνωμοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἔθνους, ἃς ἐλπίζομεν ὅτι εὐχαρίστως θέλει δεχθῇ ὁ προσφιλεῖς ἐλληνιστής. Ἡ προκειμένη δὲ διατριβὴ ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ 9ῃ ἔτει τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ ἐν Παρισίοις πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν Συλλόγου.

ἐστὶν ἡ ἐρώτησις, ἣν ἐσχάτως προέτεινεν Ἑλλήν πεπαιδευμένος ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν τὰς διατριβὰς ἐν Ἰταλίᾳ ποιούμενος, ἐρώτησις πρὸς ἣν ἀπῆντησε καταφατικῶς, στηρίζων τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐπὶ πραγμάτων θετικῶν καὶ ἐξάγων τὰς ἀποδείξεις αὐτοῦ ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων τοῦ Μακιαβέλλη. Τὸ πρᾶγμα τοῦτο, ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν πολυπρίθμων βιογράφων τοῦ Μακιαβέλλη, ἐστὶν ἀρκετὰ σπουδαῖον, ὅπως ἐπασχολήσῃ ἐπὶ τινα στιγμὴν τὴν προποχὴν πάντων τῶν ἐνδιαφερομένων περὶ τῶν ζητημάτων τῆς φιλολογικῆς ἱστορίας.

Ἰδοὺ πῶς ὁ συγγραφεὺς ἰταλικοῦ φυλλαδίου, οὗ τινος παρατιθέμεθα τὸν τίτλον (α), ὁ κ. Κωνσταντῖνος Τριανταφύλλης, Ἑλλήν τὴν καταγωγὴν, καθηγητὴς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐν τῇ ἐμπορικῇ σχολῇ τῆς Βενετίας καὶ μέλος τοῦ πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν συλλόγου, προήχθη εἰς τὸ νὰ ποιήσῃ τὴν περίεργον ταύτην ἀνακάλυψιν, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία τῆς μελέτης αὐτοῦ.

Ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῶν Ἀπάντων τοῦ Μακιαβέλλη, τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὸ Λεμοννιᾶ ἐκδοθέντων, εὑρηται συγγραμμάτιόν τι ἐπιγραφόμενον «περὶ ὀργῆς καὶ τῶν μέσων τῆς ἱατρείας αὐτῆς» — *Dell' Ira e dei modi di curarla*. — Εἶναι μικρὰ τις πραγματεία ἐν εἴδει διαλόγου, οὗ τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα φέρουσιν ἰταλικά ὀνόματα, ὀνόματα συνήθη τοῦ Φλωρεντίνου ἄστεως καὶ ἄπερ ἀκριβῶς, ὡς παρετήρησεν ὁ Πογγιάλης, εἰσὶ τὰ τῶν γνωστῶν φίλων τοῦ Μακιαβέλλη. Προσεκτικὴ ἀνάγνωσις τοῦ ἔργου τούτου κατέπεισε τὸν κ. Τριανταφύλλην ὅτι δὲν εἶναι ἡ ἀρκετὰ πιστὴ μετάφρασις τοῦ συγγράμματος τοῦ Πλουτάρχου «περὶ ἀοργησίας», ἐν ᾗ μόνον μετέλλαξε τὰ πρόσωπα.

Ἡ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἰταλικῆς μετάφρασις

(α) *Nicolo Machiavelli e gli scrittori greci per Constantino Triantafilli. Venezia, tipografia del giornale «Il Tempo» 1875. in 8°, 4 volumetto d. 115 pagine.*

συγγράμματος, μὴ ὑπάρχοντος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (α) ἢ ἐν χειρογράφῳ καὶ οὐτινος δὲν ἐγίνωσκε τις λατινικὴν μετάφρασιν προγενεστέραν τοῦ τέλους τῆς δεκάτης ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος, γενομένη ὑπὸ ἀνδρὸς οὐ μικρᾶς ἀξίας, τοῦ Μακιαβέλλη, εἶναι ἤδη πρᾶγμα σπουδαῖον καὶ ἀξιὸν ἐνδιαφέροντος· λαμβάνει δ' ἐτι μείζονα ἀξίαν ὡς ἀναιροῦσα τὴν ὑπὸ τινων ἰταλῶν κριτικῶν ὑποστηριχθεῖσαν γνώμην ὅτι ὁ Μακιαβέλλης δὲν ἐγίνωσκε τὴν ἐλληνικὴν.

Ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἐγνώριζε καὶ ἀνέγνωσε τοὺς ἑλληνας συγγραφείς, οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβᾷ· γινώσκοντες ὅτι ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ τὸ εἶπῃ αὐτὸς οὗτος ἐν τῇ περιφώνῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν φίλον του Βεττόρη (Vettori) ὅτι ἔζη μεταξὺ τῶν φιλάτων του καὶ σεβαστῶν ἀρχαίων διὰ τῆς καθαρᾶς τροφῆς τῶν ὑποίων ἐτρέφετο· ἀλλ' ἐπιστεύετο γενικῶς ὅτι δὲν ἀνέγνωσεν αὐτοὺς ἢ ἐν λατινικαῖς μεταφράσεσιν· ἐκ δὲ τῶν ἐρευνῶν τοῦ κ. Τριανταφύλλου φαίνεται ἐπόμενον ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἐσπούδασε τὴν ἐλληνικὴν καὶ ὅτι ἐγίνωσκε τοῦλάχιστον ἀρκετὰ, ὥστε ν' ἀναγνώσῃ τοὺς συγγραφείς ἐν τῇ πρωτοτύπῳ αὐτῶν γλώσσῃ.

Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην δύο τινὰς ἐνστάσεις δύναται τις νὰ ποιήσῃ: Αἱ μικραὶ αὗται πραγματεῖαι, αἱ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μακιαβέλλη ἐκδοθεῖσαι, εἰσὶν ἔργα αὐτοῦ; Χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς συζητήσεις, ἥτις φαίνεται νῦν πεπερατωμένη διὰ τῆς καταφατικῆς γενικῆς παραδοχῆς τῆς αὐθεντικότητος τῶν μικρῶν τούτων πραγματειῶν τῶν τῷ Μακιαβέλλῃ ἀποδιδωμένων, δύναται εὐθαρσῶς καὶ οὐχὶ παρατόλμως, πιστεύομεν, νὰ κηρυχθῇ ὑπὲρ τοῦ μέρους τῶν ἀναγνωριζόντων ἀπολύτως ἐν αὐτοῖς

α) Ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἔκδοσις τοῦ «περὶ ἀοργησίας» τοῦ Πλουτάρχου ἐγένετο τῷ 1523 εἰς Βον ἐν τῇ συλλογῇ τῶν συγγραμμάτων τοῦ συγγραφέως τούτου, τῶν ἐν Βασιλείᾳ (Bale) τυπωθέντων. Ἐτέρᾳ δὲ τις ἰδιαιτέρα ἔκδοσις ἐφάνη ἐν Λουβαίνῃ (Louvain) τῷ 1531 ἀναλώμασι τοῦ Βαρθολομαίου Γραιβίου (Graevius). Βλ. Ὁφφμαν, Λεξικὸν βιβλιογραφικόν.

τὴν χεῖρα τοῦ τεχνίτου. Ἀλλὰ δύναται τις συνάμα νὰ ἐξηγήτῃ τὴν ἀμφισβολίαν, ἣν κριτικοὶ τινες ἐδύναντο νὰ ἐκφέρωσιν ἐπὶ τῆς αὐθεντικότητος τῶν ἔργων τούτων, θεωρῶν αὐτὰ ὡς ὄντα λίαν πιθανῶς ἔργα τῆς νεότητος αὐτοῦ καὶ ἴσως μάλιστα ἀπλᾶ σχολικὰ γυμνάσματα. Οὐδὲν ἐμποδίζει ὅμως νὰ πιστεύσῃ τις, παραδείγματος χάριν, ὅτι ἡ μετάφρασις αὕτη τῆς «περὶ ἀοργησίας» τοῦ Πλουτάρχου εἶναι γύμνασμα τῆς νεότητος τοῦ μεγάλου ἰταλοῦ συγγραφέως, ὅτε ἐμάνθανε τὴν ἐλληνικὴν περὶ τὸ 1494 παρὰ τοῦ παιδαγωγοῦ αὐτοῦ καὶ διδασκάλου, τοῦ λίαν ἐμπείρου ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, τοῦ Μαρκέλλου Βιργιλίου (Marcello di Virgilio), τοῦ σοφοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Διοσκουρίδου.

Ἀλλ' ἐδύνατό τις νὰ ἐρωτήτῃ τότε διατὶ ὁ Μακιαβέλλης μετέλλαξε τὰ ὀνόματα τῶν τοῦ διαλόγου προσώπων, ῥωμαϊκὰ ὄντα ἐν τῷ πρωτοτύπῳ. Ἡ ἀπάντησις ἐστὶν ἡμῖν εὐχερής. Ὁ μεταφραστὴς ἠθέλησεν ἀναμφισβόλως νὰ ἐπιμεληθῇ, ἵνα ἐξισώσῃ τὸ ἔργον του πρὸς τὸ πρὸ αὐτοῦ πρωτότυπον καὶ οὐδὲ ν' ἀφήσῃ νὰ ὑπερῃτῇ ἡ μετάφρασις του οὐδενὸς τῶν προτερημάτων πρωτοτύπου συγγράμματος· ἠθέλησε νὰ ποιήσῃ σύγγραμμα ἐντελές καθ' ὅλας τὰς ἐπόψεις τῆς τέχνης· ἠθέλησε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸ ἰταλικὸν δημόσιον τὰς γνώμας τοῦ Πλουτάρχου ἐν εἰδεί, ὅπερ νὰ εὐχρεστήσῃ αὐτὸ ἐξ ὀλοκλήρου. Ἰδοὺ ἡ ἀπάντησις, ἣν δύναται τις νὰ ποιήσῃ πρὸς τὴν ἐνστάσιν, τὴν μικροῦ λόγου ἀξίαν, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ὡς πρὸς τὴν μεταβολὴν τῶν ὀνομάτων ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ συγγράμματος τούτου τοῦ Πλουτάρχου.

Ἡ ἑτέρα ἐνστάσις, σπουδαιοτέρα οὖσα, ἐστὶν ἡδε: Δεχόμενοι ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἦτον ὄντως ὁ συγγραφεὺς τῶν μικρῶν τούτων πραγματειῶν τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομά του ἐκδοθεισῶν, εἶναι βέβαιον ὅτι ἐποίησε τὰς μεταφράσεις ταύτας ἐκ τῶν ἐτι ἀνεκδότων ἐλληνικῶν πρωτοτύπων ἢ δὲν ἐδύνατο νὰ ποιήσῃ μᾶλλον αὐτάς ἐκ τῶν ἐκδομένων

ἡ ἀνεκδύτων λατινικῶν μεταφράσεων; Ὁ κ. Τριανταφύλλης φρονεῖ ὅχι καὶ ἰδοῦ ἐπὶ τίνος στηρίζει τὸν συλλογισμὸν αὐτοῦ.

Γνωστὸν ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἐγεννήθη ἐν Φλωρεντίᾳ τῇ 3 Μαΐου 1469 καὶ ὅτι ἀπέθανε τῇ 22 Ἰουνίου 1527. Στηριζόμενός τις οὖν ἐπὶ τῶν χρονολογιῶν τούτων, εἶναι εὐκολὸν νὰ ποδείξῃ ὅτι ὁ Μακιαβέλλης δὲν ἐδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἐν ταῖς σπουδαῖς αὐτοῦ ἐκ τῶν λατινικῶν μεταφράσεων τῶν ἑλλήνων συγγραφέων, καθ' ὅτι ἕνα τῶν ἔργων τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ Ἰσοκράτους, ἐξ ὧν, ὡς ὀφόμεθα παρακατιόντες, ὁ Μακιαβέλλης ὠφελήθη ὁμοίως ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, δὲν μεταφράσθησαν λατινιστὶ ἢ πολλῶ ὕστερον μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν ἔργων του· ἕνικ μάλιστα δὲν μεταφράσθησαν ἢ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ.

Ἡ «περὶ ὀργῆς» μικρὰ αὕτη πραγματεία μεταφράσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἑράσμου τῷ 1525. Ἐκ τῶν ἐρευνῶν τοῦ κ. Τριανταφύλλης φαίνεται ἐπόμενον ὅτι ὁ Μακιαβέλλης δὲν ἐδύνατο νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Ἑράσμου, ὅταν ἐποίει τὴν ἰταλικήν. Πραγματικῶς ὁ Πογγιάλλης ἐσημείωσεν ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν διαλεγόμενων προσώπων, τοῦ *Come*, πρέπει νὰ ἐννοῇται ὁ *Come Cuscelai*, αὐτὸς οὗτος εἰς ὃν ἀφιερώθησαν οἱ ἐπὶ Τίτου Λιβίου λόγοι καὶ οὗ τινος ὁ Μακιαβέλλης θρηνεῖ τὸν πρότερον θάνατον ἐν τῷ περὶ «πολεμικῆς τέχνης» διαλόγῳ αὐτοῦ, τῷ ἐκδοθέντι κατὰ τὸν Πασσερίνην (*Paserini*) τῷ 1520. Ἄρα ἢ τοῦ διαλόγου «περὶ ὀργῆς» μετάφρασις ἔπρεπε νὰ ἐποιήθῃ πολὺ πρότερον. Οὗτος εἶναι ὁ εἰς τῶν λόγων, οὗς προβάλλει ὁ κ. Τρ., ἵνα καταδείξῃ τοῦτο ὡς δοκίμιον τῆς νεότητος τοῦ περιφανοῦς Ἰταλοῦ συγγραφέως· καθ' ὅτι ἡ μετάφρασις αὕτη τοῦ Μακιαβέλλης δὲν εἶναι κυρίως φιλολογικὴ μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Πλουτάρχου, ἀλλὰ μᾶλλον ἐρμηνεία τῶν ἐννοιῶν καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφέως. Ἐν τισι μάλιστα ἐστὶν ὀλίγον σκοτεινὴ, ὅπερ δύναιται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τοῦ πρὸς τὴν συντομίαν τοῦ λόγου

(ΟΜΗΡΟΣ ΦΙΛ. Β').)

τοῦ σφιδρῶ ἔρωτος τοῦ Φλωρεντίνου συγγραφέως.

Ἡ πρώτη αὕτη ἀνακάλυψις τῆς μεταφράσεως ἑλληνικῆς πραγματείας ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἑνὸς τῶν μεγαλειτέρων συγγραφέων τῆς Ἰταλίας παρώτρυνε τὸν ἡμέτερον συγγραφέα νὰ ἀνερευνήτῃ τί ἐν τοῖς ἱστορικοῖς καὶ πολιτικοῖς αὐτοῦ ἔργοις ὁ Μακιαβέλλης ἐδανείσθη ἐκ τῶν ἑλλήνων ἱστορικῶν. Τῆς μελέτης ταύτης, τῆς ὅσον περιέργου τοσοῦτον καὶ ἀξιολόγου, ἀφετηρία ὑπῆρξε χωρίον τι ἀρκετὰ μακρὸν ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν λόγων ἐπὶ τῶν δέκα βιβλίων τοῦ Τίτου Λιβίου ἀκριβῶς μεταπεφρασμένον ἐκ τοῦ ἑκτοῦ βιβλίου τῶν ἱστοριῶν τοῦ Πολυβίου· ἵνα παραθέσῃ δ' ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ ἀναγνώστου αὐτὰς τὰς ἀναδιφῆταις του μετετύπωσε τὸ τε ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Πολυβίου καὶ τὸ τοῦ Μακιαβέλλης κεφάλαιον τὸ ἐπιγραφόμενον :

«*Di quante specie sono le repubbliche, e di quale fu la repubblica romana.*»

Δὲν εἶναι ἀνωφελὲς νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ ἑκτον βιβλίον τῶν ἱστοριῶν τοῦ Πολυβίου ἐκδοθὲν ἐν Παρίσις τῷ 1539 δὲν μεταφράσθη λατινιστὶ ἢ τῷ 1557, τοῦτ' ἐστὶ τριάκοντα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μακιαβέλλης (α). δύναιται τις οὖν νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀποδειχθεῖσαν διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων τὴν γνώμην ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἐποίησε τὰς μεταφράσεις αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου, ὅπερ ἐδύνατο νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν χειρογράφοις καὶ ἐπομένως ὅτι ἐγίνωσκε τὴν ἑλληνικὴν (β). Τούτων παραδεχθέντων, δυνάμεθα εὐχερῶς νὰ πι-

α) Βλ. Ὁφφμαν, Λεξικὸν βιβλιογραφικόν.

β) Εἶναι ἀληθές ὅτι δὲσπιστοὶ τινες θά ἐξήτουν ἔτι τὴν ἐπομένην διασάφησιν : ὁ Μακιαβέλλης δὲν ἐγίνωσκε τὰς πραγματείας ταύτας τὰς ἀνεκδότους κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἢ ἐκ μεταφράσεων δι' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του γενομένων ἢ ὑπὸ τινος τῶν πολυπρίθμων λογίων τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ τότε διατριβόντων. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἔσθ' ἢ ἡ ἀπλή ὑπόθεσις δυσκόλως μὲν ἀναιρουμένη ἀλλὰ καὶ δυσκόλως ὑποστηριζομένη.

στεύσωμεν ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἐκ τῆς σπουδῆς καὶ γνώσεως τῶν δοκίμων ἐλλήνων συγγραφέων ἐδύνατο νὰ ἐμπνευσθῇ διὰ τινὰ τῶν ἔργων του καὶ πάραυτα εὐρίσκομεν ἀπόδειξιν τοσοῦτον περίεργον ὅσον καὶ ἀπροσδόκητον. Εἰς τῶν λόγων π. χ. τοῦ Ἰσοκράτους πραγματεύεται περὶ τῶν τοῦ ἡγεμόνος καθηκόντων καὶ ἕτερός τις ἀπευθύνεται τῷ τῆς Μακεδονίας βασιλεῖ Φιλίππῳ, ἵνα παρακινήσῃ αὐτὸν πρὸς παῦσιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ πρὸς εἰρήνευσιν τῶν ἐλληνίδων πόλεων τῶν πρὸς ἀλλήλας διασπαρτισμένων, τῶν Ἀθηνῶν, τ. ἑ., τῶν Θηβῶν, τοῦ Ἀργους καὶ τῆς Σπάρτης καὶ ἵνα τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν τῆς Ἑλλάσσορος Ἀσίας αὐτονόμων ἐλληνίδων πόλεων, ἃς ἔμελλον οἱ Πέρσαι ἐκ νέου νὰ ὑποδουλώσωσι. Τίς γινώσκει, ἐὰν δὲν ᾔῃναι ἡ ἀνάγνωσις τῶν λόγων τούτων ἡ παρορμήσασα τὸν Μακιαβέλλον νὰ συγγράψῃ τὸ περὶ ἡγεμόνος βιβλίον αὐτοῦ; — Ἡ γνώμη αὕτη δύναται κατ' ἀρχὰς νὰ φανῇ λίαν παράτολμος ἐν τούτοις ὅμως ἐὰν ἀναγνώσῃ τις μετὰ προσοχῆς τὴν ἐπιστολὴν δι' ἧς ὁ Μακιαβέλλης προσφέρει τὸ περὶ ἡγεμόνος βιβλίον αὐτοῦ Λαυρεντίῳ τῷ ἀπὸ Μεδίκων καὶ ἐὰν τις παραβάλλῃ αὐτὴν πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ λόγου τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰσοκράτους πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σαλαμίνορος ἀπευθυνθέντος, θὰ ἐκπλαγῇ ἐκ τῆς ὁμοιότητος, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἶπω, ἥτις ἐνυπάρχει μετὰ τῶν δύο τούτων τεμαχίων καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἐμποδισθῇ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναγνωρίσῃ τοῦλάχιστον ὅτι ὁ Μακιαβέλλης, γράφων τὸ προοίμιον τοῦ βιβλίου του, εἶχεν ἐν τῇ μνήμῃ, ἂν οὐχὶ ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς, τὸν λόγον τοῦ Ἰσοκράτους, ἐξ οὗ ἐγίνωσκε νὰ ὠφεληθῇ. Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς διαβεβαιώσεως ταύτης ἐπιτραπέϊω ἡμῖν νὰ παραθέσωμεν ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἡμετέρων ἀναγνωστῶν, ὡς ἐποίησεν ὁ κ. Τρ., τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μακιαβέλλης τὴν πρὸς τὸν Λαυρέντιον τῶν ἀπὸ Μεδίκων καὶ τὸ κείμενον τοῦ Ἰσοκράτους, ὅπερ ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἰταλικῇ ἐκδόσει παρέθεσεν ἐκ τῆς ὁραίας μεταφράσεως τοῦ Giacomo Leopardi.

Ἴδου κατὰ πρῶτον ἡ τοῦ Μακιαβέλλης ἐπιστολή :

Nicolò Machiavelli,
al Magnifico Lorenzo di Piero de' Medici.

Sogliono il più delle volte coloro che desiderano acquistare grazia appresso un principe farsegli innanzi con quelle cose che intra le loro abbino più care, e delle quali veggino lui più dilettersi: donde ci vede molte volte essere loro presentati cavalli, arme, drappi d' oro, pietre preziose, e simili ornamenti degni della grandezza di quelli. Desiderando io, adunque, offerirmi alla vostra Magnificenza con qualche testimone della servitù mia verso di quella, non ho trovato intrà la mia suppelletile cosa, quale io abbi più carra o tanto stimi quanto la cognizione delle azione degli uomini grandi, imparata da me con una lunga esperienza delle cose moderne, ed una continova lezione delle antiche: la quale avendo io con gran diligenza lungamente escogitata ed esaminata, ed ora in uno piccolo volume ridotta, mando alla Magnificenza Vostra.

Παραβάλλομεν νῦν τὴν ὁραίαν ταύτην ἐπιστολὴν καὶ πλήρη χάριτος ἀφιέρωσιν, ἥτις φαίνεται ὅλως νεωτέρα, πρὸς τὴν τοῦ Ἰσοκράτους ἐπιστολὴν, ἥτις ἐστὶν ἡδε :

«Οἱ μὲν εἰωθότες, ὦ Νικόκλεις, τοῖς βασιλεῦσιν ὑμῖν ἐσθῆτας ἄγειν ἢ χαλκὸν ἢ χρυσὸν εἰργασμένον ἢ τῶν ἄλλων τι τῶν τοιούτων κτημάτων, ὧν αὐτοὶ μὲν ἐνδεεῖς εἰσιν, ὑμεῖς δὲ πλουτεῖτε, λίαν ἔδοξαν εἶναι μοι καταφανεῖς οὐ δόσιν ἀλλ' ἐμπορίαν ποιούμενοι, καὶ πολὺ τεχνικώτερον αὐτὰ πωλοῦντες τῶν ὁμολογούντων καπηλεύειν ἡγρησάμην δ' ἂν γενέσθαι ταύτην καλλίστην δωρεάν καὶ χρησιμωτάτην καὶ μάλιστα πρέπουσαν ἐμοί τε δοῦναι καὶ σοὶ λαβεῖν, εἰ δυνηθείην ὁρίσαι ποίων ἐπιτηδευμάτων ὀρεγόμενος καὶ τίνων ἔργων ἀπεχόμενος ἄριστα ἂν καὶ τὴν πόλιν καὶ τὴν βασιλείαν διοικείης.»

Ἡ μίμησις ἐστὶ προφανής.

Ἵνα θέσῃ δὲ τὸν Ἰταλὸν ἀναγνώστην ἐν καταστάσει νὰ κρίνῃ ἐξ ἑαυτοῦ τὴν ἀξίαν τῆς μεταφράσεως τοῦ Μακιαβέλλη ὁ συγγραφεὺς μετετύπωνε κατ' ἀρχὰς τὸν διάλογον αὐτοῦ «*Dell' Ira e dei modi di curarla*», τιθεὶς ἀπέναντι τὸ «περὶ ἀοργησίας» ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Πλουτάρχου, ὁπερ ἐσυνώδευσε διὰ τῆς ὠραίας μεταφράσεως τοῦ Φράγκισκου Ἀμβροσόλη (*Ambrosoli*), τοῦ σοφοῦ καὶ πολυποθῆτου καθηγητοῦ τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας ἐν τῷ τῆς Παδίας πανεπιστημίῳ, καὶ οὐ τινος ἐν διαφύρουσαν βιογραφίαν ἐποίησεν ὁ Στέφανος Γρόσσο (*Grosso*), καθηγητῆς ἐπίσης τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλολογίας ἐν τῷ τῆς Νοβάρρας πανεπιστημίῳ. (α)

Τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ταῦτα δάνεια τοῦ Μακιαβέλλη κατεδείχθησαν ἤδη ἐν συντόμῳ καὶ ἥττον ἀκριβῶς ἐν τινι σημειώσει τοῦ Ε'. τόμου τῆς Ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας τοῦ Σχοιλλίου (*Schoell*) ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ ἄρθρῳ: Ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν.

Λέγει γὰρ οὗτος ἐν σημειώσει:

«Εὐρίσκει τις (ἐν τῇ μικρᾷ ταύτῃ πραγματείᾳ) πλεῖστα ἐξοχα ἀποφθέγματα ἐν μέσῳ ἄλλων ἀσῆμων καὶ πληθύν ἱστορικῶν πραγμάτων. Ὁ Μακιαβέλλης ὠφελήθη ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης ἐν τῷ *Castruccio Castiglioni* αὐτοῦ, τιθεὶς ἐν τῷ στόματι τῶν ἡρώων αὐτοῦ τὰς ἐν αὐτῇ ἐμπεριεχομένας ὠραιοτάτας φράσεις.»

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ὑπὸ τοῦ Μακιαβέλλη γενόμενον δάνειον, ἡ σημείωσις ἐστὶν ὀρθή· δὲν εἶναι ὅμως τοιαύτη καὶ ὡς πρὸς τὸν συγγραφέα: γράφων τὴν βιογραφίαν ταύτην τοῦ Καστρουκίου Καστραχάνη, ἥτις ἄλλως ἐστὶ μᾶλλον μυθιστορία ἢ ἱστορία καὶ ἐνθα δὲν πρέπει τις νὰ ζητήσῃ οὐδεμίαν ἱστορικὴν

ἀλήθειαν, ὁ Μακιαβέλλης ἐδανείσθη ἐκ τῆς ἱστορίας Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου πᾶν ὅ,τι ὁ ἱστορικὸς οὗτος ἀναφέρει περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ ἀγωγῆς τοῦ Ἀγαθοκλέους, τυράννου τῶν Συρακουσῶν (6), καὶ ἀποδίδει ταῦτα τῷ Καστρουκίῳ· τὰ μεγαλείτερα δὲ μέρη ἔλαβεν ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Διογένοους τοῦ Λαερτίου βίου τοῦ Ἀριστίππου· τοιοῦτοτρόπως ὁ Μακιαβέλλης συνέγραψε τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἀγαθοκλέους καὶ τοῦ Ἀριστίππου ἀντὶ τῆς τοῦ Καστρουκίου, οὐ τινος ὅμως ἡ καταγωγή, οἱ γονεῖς καὶ ἡ οἰκογένεια ἦσαν γνωσταὶ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ὅστις ἐξ ἡ μάλης μίαν ἑκατονταετηρίδα πρὸ αὐτοῦ. Τοῦτο δ' οὐκ ἐστὶν τὸ ἥττον περίεργον τῶν ὅσων ἀνεφέραμεν.

Πρὸς ὅλας ταύτας τὰς ψηλαφητάς ἀποδείξεις, ἃς ὁ κ. Τρ. συνήγαγε πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὅσων προβάλλει καὶ αἱ τινες φαίνονται ἱκαναί, ἵνα καταδείξωσιν ὅτι ὁ Μακιαβέλλης ἐγίνωσκε τὴν ἑλληνικὴν, δύναται τις, τὸ γνωρίζομεν, νὰ ποιήσῃ ἐνστάσιν τινα λίαν σπουδαίαν, ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου προερχομένην. Ὁ Μακιαβέλλης δὲν εἶχε συνήθειαν νὰ αποκρύπτῃ ὅ,τι ἐγίνωσκεν· ἐκαυχᾶτο μάλιστα· ἡγάπα πολὺ νὰ περιαυτολογῇ περὶ τε τῶν σπουδῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν ποικίλων γνώσεων τοῦ· ἐὰν ἐγίνωσκε τοίνυν τὴν ἑλληνικὴν, θὰ τὸ ἔλεγε βεβαίως· δὲν τὸ ἀνέφερεν ὁμῶς οὐδαμοῦ· ἄρα δὲν τὴν ἐγίνωσκεν. Ἡ ἐνστάσις ἐστὶ σπουδαία, δὲν τὸ ἀρνούμεθα· ἐν τούτοις ἐστὶν ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Μακιαβέλλης δὲν ὠμίλει περὶ τῆς γνώσεως, ἣν ὥφειλε νὰ ἔχῃ τῶν ἐλλήνων συγγραφέων, ἵν' ἀποκρύψῃ κάλλιον τὰ πολυάριθμα δάνεια, ἅπερ ἐξ αὐτῶν ἐποίει;

[Γ. Κ. Ὑπερίδης.

α) *Sugli studi di Francesco Ombrosoli, nelle lettere greche e latine ragionamento di Stefano Grosso Milano 1874 8ον in pagine 77.*

6) Ὁ Διοδωρος Σικελιώτης διηγᾶται τὸν βίον τοῦ Ἀγαθοκλέους ἐν τῷ 19ῳ καὶ τῷ 20ῳ βιβλίῳ τῶν Ἱστοριῶν τοῦ· Ἀλλὰ κατὰ τὸν Σχοιλλίον τὰ βιβλία ταῦτα δὲν μεταφράσθησαν λατινιστὶ τῷ 1678 τοῦτ' ἐστὶ 51 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μακιαβέλλη.